

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2022.26.30>

УДК 712.253:725.945

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПАРКІВ КИЄВА

Гатальська Надія Вікторівна

*Доктор архітектури, доцент, професор кафедри ландшафтного проектування та садово-паркового мистецтва,
Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова,
Харків, Україна,
e-mail: gatalska.nadiia@gmail.com, orcid: 0000-0001-9538-2379*

Анотація. Мета. Обґрунтувати періодизацію паркобудування м. Києва, окреслити характерні риси формування паркового простору, а також роль соціокультурних процесів у його формотворенні і трансформації.

Методологія. Базисом для проведення досліджень є середовищний підхід. Процес формування та трансформації архітектурно-планувальної композиції історичних та меморіальних парків м. Києва розглядається як матеріальне вираження соціокультурних процесів. Матеріалами слугували результати досліджень історичних та меморіальних парків м. Києва, у тому числі використано польові та аналітичні методи, а саме: історичні дані щодо формування та розвитку паркових територій одержано на основі опрацювання наукових джерел літератури, архівних матеріалів (іконографічних, письмових та картографічних), а також власних маршрутних обстежень території.

Результати. У статті систематизовано наявну наукову інформацію щодо періодизації формування парків м. Києва, наведено її критичний аналіз, узагальнено комплекс досліджень історичних аспектів формування та розвитку паркобудування, у тому числі в розрізі соціокультурних чинників, що дозволило поглибити знання щодо особливостей формування паркового середовища, а також визначити їх закономірності упродовж різних періодів розвитку. Акцентовано приділено увагу історичним аспектам формування та трансформації архітектурно-планувальної композиції історичних та меморіальних парків в структурі м. Києва як матеріального вираження соціокультурних процесів та нормативно-ціннісних поглядів, які домінували в суспільстві.

Наукова новизна. Окреслено особливості формування парків м. Києва упродовж різних етапів розвитку міста, що дозволило розкрити закономірності впливу соціокультурних чинників на композиційні прийоми формування паркового середовища, а також його трансформацію. За результатами комплексу досліджень обґрунтовано уточнення періодизації паркобудування м. Києва.

Практична значущість. Охарактеризовано закономірності формотворення паркового середовища, як матеріального вираження соціокультурних процесів, що може бути застосовано при оцінюванні сучасного стану, естетичного та культурно-історичного потенціалу паркових об'єктів, а також розробці архітектурно-реставраційних завдань реконструкції та адаптації парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Ключові слова: періодизація паркобудування Києва, соціокультурні чинники формування парків, історичні парки, меморіальні парки.

ВСТУП

Розвиток суспільства нероздільно пов'язаний з уявленнями соціуму про красу та системою нормативно-ціннісних поглядів, відповідно до яких відбувається формування архітектурно-художнього образу міського середовища загалом та паркового зокрема. Образ садів і парків змінюється разом із розвитком суспільства, що обумовлено трансформацією компонентів паркового простору [27] з одного боку та зміною уявлень людини про красу – з іншого. Поряд із тим, паркове середовище (його матеріальна та образна системи) впливає на соціокультурну ідентичність особистості, яка де далі частіше визнається першочерговою у сфері архітектурного проектування міст [2].

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Історико-містобудівний розвиток Києва включає як періоди поступової еволюції, так і події, що спричиняли кардинальну зміну містобудівних структур. Саме переламні моменти стали основою для періодизації містобудівного розвитку Києва, в якій виділяють сім етапів: перший – від «града Кия» (VI ст.) – до навали Батия (1240 р.); другий – друга пол. XIII ст. – середина XVII ст.; третій – друга пол. XVII ст. – кінець XVIII ст.; поч. XIX ст. – 1917 р.; п'ятий – 1917 р. – 1941 р. шостий 1943р. – 1991 р.; сьомий – сучасний етап [7]. В розрізі кожного з цих періодів мистецтво формування садів і парків набувало характерних рис, впливаючи на архітектурно-художній образ міста.

Незважаючи на багатотисячорічну історію формування садово-паркового мистецтва, створення загальнодоступних міських парків мало фрагментарний характер, а широкого розвитку набуло лише починаючи з XVIII-XIX ст. [11, 3]. На території м. Києва перші громадські парки з'явилися в кінці XVIII ст. [25], хоча формування садів і парків в межах міста відбувалося упродовж всієї його історії з часів створення «града Кия» (VI ст.) [7].

В історії розвитку паркобудівництва Києва Н. Ю. Бреус виділяє п'ять періодів: перший (з найдавніших часів до поч. XVII ст.); другий (середина XVII ст. – перша половина XIX ст.); третій (середина XIX ст. – 1917 р.); четвертий (1917-1991 рр.), який включає п'ять етапів; п'ятий (з 1991 до тепер) [3]. Однак, із розвитком християнства, як на території Європи, так і в межах Києва відбувалися досить різкі соціокультурні зміни, що вплинули на розвиток культури загалом та формування садів зокрема. Окрім того, суттєвий

вплив на містобудівний розвиток Києва спричинили події Другої Світової війни, що позначилося і, на підходах формування паркового середовища. Зважаючи на дані обставини, періодизацію містобудівного розвитку Києва, результати літературного аналізу та власних досліджень вважаємо за доцільне здійснити уточнення наведеної періодизації та окреслити характерні риси формування садів і парків упродовж різних етапів розвитку міста.

МЕТА

Обґрунтувати періодизацію паркобудування м. Києва, окреслити характерні риси формування паркового простору, а також роль соціокультурних процесів у його формотворенні і трансформації.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Хронологічні межі першого періоду формування садів і парків Києва варто обмежити дохристиянською добою (з VI ст. до XI ст.). В цей період відбувається зародження перших плодово-ягідних садів, головним чином, утилітарного призначення. Іще до утворення Київської держави ліси довкола Києва було, здебільшого, вирубані, окрім княжого парку в Хрещатій долині [25]. Значний внесок у формування садово-паркового мистецтва упродовж перших століть розвитку Києва мали візантійські та грецькі майстри [7]. Відомо, що Київ у IX ст. мав численні дерев'яні будівлі, які «утопали» в зелені. У насадженнях переважали плодові рослини – вишні, яблуні, груші, сливи, смородина, малина, агрус. Поблизу Києва (нині Голосіївський район міста) був праліс, який використовувався Володимиром Святославовичем для полювання [25] (нині Національний природний парк «Голосіївський»). Відтак, до характерних рис садів Києва дохристиянської епохи відноситься їх утилітарне значення, головним чином вирощування плодівих та ягідних культур.

Розповсюдження християнства у IX-XI ст. обумовлює появу монастирських садів – характерних елементів християнських монастирів. Саме в межах монастирів формування садів набуло значного розвитку. Пилипчук В. П. наводить дані щодо наявності яблуневих садів на території Києво-Печерської оселі іще у 1051 р., а також садів при Софіївському та Кирилівському монастирях [20]. Сади Києво-Печерської лаври були засаджені мигдалевими та тутовими деревами, а також рідкісними кущами та квітами. Є іконографічні матеріали, де видно планування

цих садів (рис. 1). В описах П. Алепського зустрічаються дані щодо арок в саду архимандрита, оплетених виткими рослинами, живо-плотів вздовж алей з плодових рослин [25]. У 1631 р. за участі Петра Могили закладається сад в Голосіївській пустині, де було створено першу плантацію шовковиці на території Києва [20]. На фрагменті плану Печерська Ушакова 1695 р. [21] видно, що він оточений садами, дібровами, полями, плодовими садами, виноградниками та аптекарськими городами [25].

Важливу роль у житті Києва відіграла територія парку «Аскольдова могила», що позначена на реконструкції мапи міста часів княгині Ольги М. В. Закревського [9]. Відповідно до літописних джерел, події, пов'язані з об'єктом відносяться до IX століття, коли Києвом правили князі Аскольд і Дір [25]. За легендою, поблизу цього місця у 882 році князь Олег убив київських князів Аскольда і Діра. Перший з них, як вважається, був похований на місці загибелі. В X столітті тут була збудована дерев'яна церква, а в XI – Миколаївський монастир (християнське ім'я Аскольда було Миколай) [14]. За даними М. Захарченка, на цьому місці до 1518 року було оране поле, що отримало назву «Довга нива», яке належало Печерському монастирю.

Таким чином, починаючи з XI ст. сади на території Києва активно формуються в межах монастирів, мають сакральний характер, а також символічний зміст, не втрачаючи утилітарного значення. Велике значення приділяється вирощуванню винограду, який поряд із господарським має символічне значення у християнстві.

В кінці XVII ст. можна спостерігати інтенсивний розвиток розбудови Києва, що обумовило формування садів в межах приватних маєтків, а найбільшим був Государів (Царський) сад перед Царським (Маріїнським з кін. XIX ст.) палацом, побудованим за проектом В. В. Растреллі, а споруджувався під наглядом І. Ф. Мічуріна [25].

За даними І. Д. Родічника та О. І. Родічкіної іще до спорудження палацу на території Царського саду був плодовий сад закладений Петром I, свідченням чого є карта м. Києва 1750 р., де нанесено насадження [9].

Роботу над проектом Царського саду було розпочато у 1746 р. Д. Фоком, який розробив план барокового саду (рис. 2), однак роботи не були реалізовані у зв'язку з їх складністю та невідповідністю плану рельєфу місцевості. Однак, було знято копію плану та надіслано Й. Гофмейстеру, для позначення місця

розташування парників та оранжерей [25]. План Й. Гофмейстера (рис. 3) більше відповідав умовам місцевості. За участі В. В. Растреллі та К. Шредера було затверджено план Й. Гофмейстера, але центральну алею розмістили по осі палацу.

З 1752 по 1762 р. над формуванням саду працювали І. Федотов та В. Скобєєв [4]. Перед палацом було сформовано партер, основні контури якого не зазнали суттєвих змін упродовж розвитку території. Окрім партеру верхньої тераси, в нижній частині Царського саду (нині стадіон «Динамо») були басейни, боскети, алеї, оранжереї, плодовий сад та «Долина троянд» [4]. Порівняльний аналіз карт м. Києва показав, що з 1787 по 1842 рр. відбулося перепланування нижньої тераси саду – регулярне планування змінилося пейзажними формами.

Упродовж 1868-1870 рр. відбулася реконструкція палацу та саду під керівництвом К. Я. Маєвського. Роботи по відновленню саду виконав П. Селедський. У 1880-рр. сад було розділено – припалацова частина лишилася у володінні імператорської родини [25], а решта території відійшла у підпорядкування Думи, що здавала окремі ділянки саду в оренду – Купецькому зібранню та кафе «Шато де Фльор» [4].

Трансформація території Царського саду є свідченням зміни естетичних поглядів, пов'язаних із поширенням загальноєвропейських тенденцій застосування пейзажних прийомів планування, а соціалізація садів стала передумовою відкриття його території для громадськості.

Окрім Царського саду в кінці XVIII – на початку XIX ст. у графічних зображеннях і архівних матеріалах зустрічаються відомості про різні сади Києва, зокрема про закладання винограднику на території Аскольдової могили. Перші відомості щодо розведення на території Аскольдової могили виноградного саду відносять до 1751–1770 рр. [18], а у 1810 р. за проектом архітектора О. І. Міленського на території Аскольдової могили було збудовано Миколаївську церкву-ротонду.

Важливою подією другої пол. XVIII ст. стало закладання Київського саду аптекарських рослин в районі Андріївської церкви. Проект влаштування аптекарського саду Київська губернська канцелярія склала у 1754 році, але заклали сад лише у 1770 році після спалаху чуми у Києві [13].

З другої половини XIX ст. соціальне та рекреаційне значення міських парків стрімко зростає, а їхня кількість збільшується все

<p>ПЕРІОДИ ФОРМУВАННЯ САДІВ І ПАРКІВ КИЄВА</p>	<p>ІКОНОГРАФІЧНІ ТА КАРТОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ САДІВ І ПАРКІВ КИЄВА</p>
<p>I ПЕРІОД кін. VI ст. - XI ст.</p> <ul style="list-style-type: none"> - формування приватних плодово-ягідних садів; - залучення грецьких та візантійських майстрів; - використання заміських лісових масивів для полювання; 	<p>Фрагмент мапи Києва часів княгині Ольги (реконструкція М. В. Закревського)</p> <p>Карта Ушакова 1695 року</p>
<p>II ПЕРІОД з XI ст. по поч. XVII ст.</p> <ul style="list-style-type: none"> - розповсюдження приватних плодово-ягідних садів; - зародження та розвиток монастирських садів та виноградників; - сади використовують, головним чином, для вирощування господарсько-цінних культур; 	<p>Частина Києво-Печерської фортеці з ансамблями над печерами лаври. 1783 р.</p> <p>Виноградники та плодові сади на фрагменті карти печер Києво-Печерської лаври. 1674 р.</p>
<p>III ПЕРІОД кін. XVII ст. - поч. XIX ст.</p> <ul style="list-style-type: none"> - формування та розвиток приватних палацо-паркових комплексів; - приватні сади використовують для відпочинку та розваг, але утилітарна функція лишається; - розвиток аптекарських садів; 	<p>Церка-ротонда та території Аскольдової могили. Акварель Т. Шевченка. 1846 р.</p> <p>Територія Міського саду на фрагментах карт Києва</p> <p>1750 1783 1846</p>
<p>IV ПЕРІОД кін. XIX ст. - 1917 рік</p> <ul style="list-style-type: none"> - формування та розвиток загальнодоступних міських садів та парків; - частина приватних садів перетворюються на загальнодоступні; - парк стає невід'ємною складовою міського середовища та місцем соціальної взаємодії містян; 	
<p>V ПЕРІОД 1917 рік - 1941</p> <ul style="list-style-type: none"> - перейменування існуючих парків та використання для проведення зібрань; - формування парків культури і відпочинку - парк стає місцем відпочинку поряд із проведенням пропаганди; 	<p>Вид на альтанку в парку «Володимирська гірка». Фото 1930 р.</p> <p>Міхалішківська церква-ротонда після перетворення у шкільний павільйон в парку «Аскольдова могила». Фото 1938 р.</p> <p>Монумент Т. Г. Шевченка в одноименому парку. Фото першої пол. XX ст.</p> <p>Зібрання у Першотравневому парку (раніше сад Кутельського зібрання). Фото першої пол. XX ст.</p>
<p>VI ПЕРІОД 1943 рік - 1991</p> <ul style="list-style-type: none"> - відбудова та реконструкція, пошкоджених упродовж Другої Світової війни парків; - формування меморіальних парків воєнної тематики; - розвиток паркобудування поряд з інтенсивною забудовою та розширенням міста; 	<p>Візитка пам'ятника О.С. Пушкіну в одноименому парку. Фото 1962 р.</p> <p>Панорама центральної площі та монумента-музею «Батьківщина-мати» на території Лаврашівського парку ім. С. В. Вуцетича (нині Печерський ландшафтний парк). Фото 1981 р.</p> <p>Вид на обеліск та центральну алею парку Вічна Слава (нині парк «Слава»). Фото 1987 р.</p> <p>Могила генерала М. Ф. Вугуїну в Маріїнському парку. Фото 1950-х рр.</p>
<p>VII ПЕРІОД 1991 рік - до тепер</p> <ul style="list-style-type: none"> - функціоналізація середовища міських садів та парків; - безсистемне включення у структуру парків природних та штучних компонентів; - фрагментарна реконструкція окремих парків. 	<p>Панорама центральної площі та монумента-музею «Батьківщина-мати» на території Печерського ландшафтного парку. Фото 2020 р.</p> <p>Пейзаж парку «Хрещатий» (раніше сад Кутельського зібрання) зі будівлею Київського водогону (нині Музей води) біля арки «Дружба народів». Фото 2020 р.</p> <p>Маріїнський палац та партер. Фото 2020 р.</p> <p>Фонтан в Маріїнському парку, встановлений у 1900 р. Фото 2020 р.</p> <p>Домікант парку «Слава» - Обеліск та «Світа пам'яті». Фото 2020 р.</p>

Рис. 1. Періодизація формування садів і парків Києва

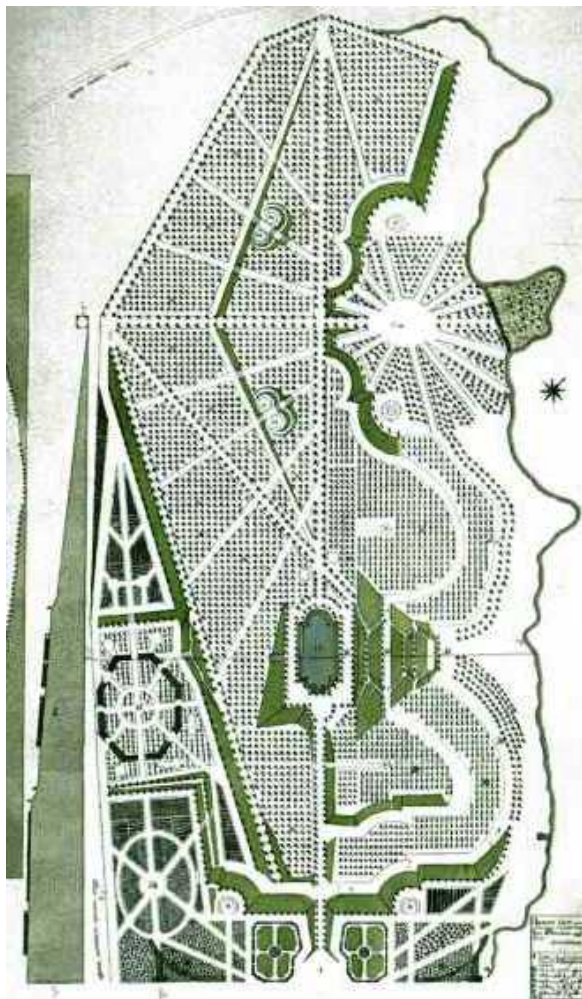

Рис. 2. Варіант планування Царського саду Д. Фока. 1745 р. [25]

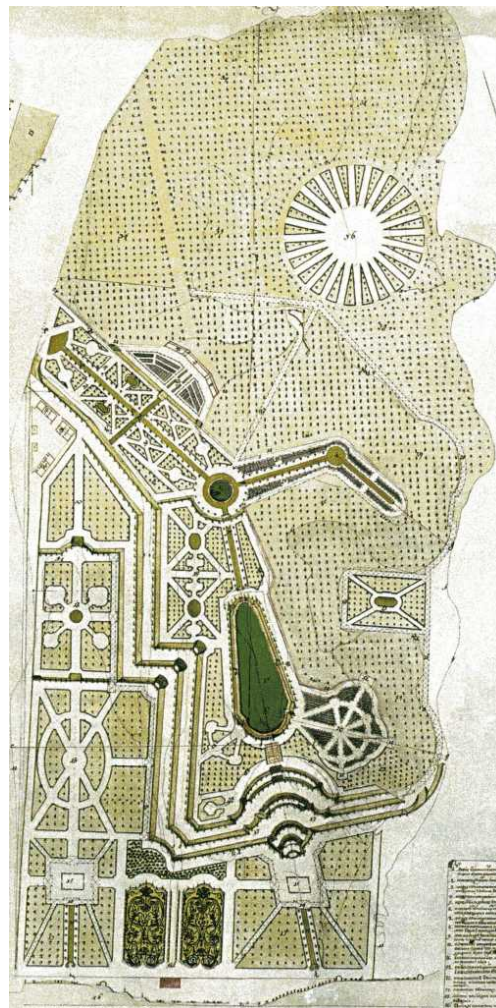

Рис. 3. Варіант планування Царського саду Й. Гофмейстра. 1748 р. [25]

суттєвіше впливаючи на архітектурно-художній образ міста. Такі обставини обумовлюють доцільність виокремлення наступного (четвертого) періоду у паркобудуванні Києва в межах кінця XIX по 1917 рік.

На четвертий період припадає інтенсивний розвиток паркобудівництва Києва – формується значна кількість громадських парків – «Володимирська гірка» (1850-ті рр.), Палацовий сад (1874 р.) (нині Маріїнський парк), Університетський сквер (1887 р.) (нині парк ім. Т. Шевченка), Аносівський сад (1894 р.) (частина території парку «Слава»), ім. О. Пушкіна (1901 р.) та ін. [3, 25, 7, 23, 10].

Тенденція до створення відкритих для відвідування парків виходить за межі Києва – на планах 1909 року «Святошино» та «Дарниці» (на початок XX ст. не входили в межі столиці, а використовувалися у якості дачних маєтків) наведено межі парків, у тому числі тих, що плануються [9]. До передумов «де-

мократизації міського простору» та розвитку паркобудівництва на території України І. Д. Родічкін та О. І. Родічкіна відносять розвиток науки, освіти, відхід від станових відмінностей у суспільстві [25].

Одним із перших парків м. Києва, що одразу планувалися як громадський став парк «Володимирська гірка», виникнення якого пов'язано з масштабними містобудівельними заходами, передбаченими генеральним планом міста Києва, що розгорнулися в 1930–1940-х рр. У 1839 р. було розроблено проєкт благоустрою схилів Михайлівської гори. Роботи, передбачені проєктними рішеннями, розпочато у 1840 р., а у 1844 р. територію розділено на тераси. На середній терасі у 1853 р. було встановлено пам'ятник Св. Володимиру. В кінці XIX ст. в парку споруджено три альтанки, а у 1901 р. збудовано павільйон для діаграми «Голгофа» (розібраний у 1934 р.) [10, 23].

У 1868 році починається історія парку ім. Т. Г. Шевченка із проєкту садівника Карла Христіані, відповідно до якого було закладено сквер, що мав назву Університетського, а після встановлення у парку пам'ятника Миколі I (див. рис. 1) у 1896 році перейменованій у Миколаївський [24]. Сучасну назву парк отримав у 1939 році, коли з нагоди 125-річчя з Дня Народження Т. Г. Шевченка на місці монумента Миколі I, в центрі парку встановлено пам'ятник, а парк був перейменованій на парк ім. Т. Шевченка. Проєкт пам'ятника розробив архітектор Є. Левінсон, а безпосередню роботу з виготовлення провів скульптор М. Манізер [8].

В другій половині XIX ст. (1870-1874 рр.) розпочинаються роботи по закладанню Палацового парку (нині Маріїнський парк) за проєктом О. Недзельського [11]. Відповідно до «Плану місцевості Дворцової частини міста Києва з показанням передбачуваного к устроюванню парку між Імператорським дворцом і фортецею» архітектурно-планувальна композиція парку вирішена із використанням регулярних прийомів планування (див. рис. 1) [5]. Композиція парку розгортається вздовж центральної алеї, орієнтованої перпендикулярно Маріїнському палацу. Зазначена алея, наведена на карті м. Києва 1880 року [9], однак, на більшості карт м. Києва кін. XIX-поч. XX ст., а також аерофотозйомці 1918 року планування Маріїнського парку має пейзажні форми (див. рис. 1), які не зазнали суттєвих трансформацій до нині. Основний композиційний елемент парку – круглий фонтан було встановлено у 1898 році товариством водопровідників [25].

На кінець XIX ст. припадає формування Аносівського парку (нині парк «Слава»). В цей період територія належала управлінню Київської фортеці, а у 1894 році за ініціативи її коменданта, генерала артилерії А. В. Аносова було закладено сквер, який у 1900 році реконструйовано у громадський парк [25] площею 4 га. Під час організації парку висаджено дерева і кущі різних видів, прокладено доріжки, побудовано дерев'яні містки і павільйони, встановлено лави, на краю схилу побудовано веранду з буфетом, а перед нею влаштовано фонтан з басейном. Кошти на створення та утримання саду зібрано також серед військовослужбовців київського гарнізону та заможних киян. Відомий як сад ім. А. В. Аносова, або Аносовський сад (офіційно – кріпацький Комендантський дитячий сад), парк став популярним серед мешканців

м. Києва. У 1916 році військово-відомство зобов'язало всі частини місцевого гарнізону, що мали оркестри, по черзі влаштовувати в саду в теплу пору року щоденні музичні тригодинні концерти.

На початку XX ст. відбувся конкурс на кращий проєкт Пушкінського парку (нині парк ім. О. С. Пушкіна), який завершився лише у 1901 році. Переміг проєкт головного садівника Києва І. О. Жуковського [11]. Головне місце в композиції парку займали дві дороги, якими можна було в'їжджати в парк на екіпажі або автомобілі з Житомирської дороги та Брест-Литовського шосе. Паралельно проїзним дорогам проходили доріжки для пішоходів [12]. Деревя в Пушкінському парку було висаджено моногоями, які зберігались упродовж всієї історії існування парку, зокрема архітектор О. Д. Барановський у 1940 р. зауважив цю особливість: «Пушкінський парк істотно відрізняється від інших парків Києва способом розсадження дерев. Кожна порода зростає на окремій ділянці і не змішується з іншими породами» [1].

На рубежі XIX-XX ст. відбувається стрімке зростання кількості міських парків, які стають невід'ємним елементом міського середовища, підвищується їх соціокультурне значення. Одним із свідчень цього є проведення в їх межах виставок, зокрема – у 1911 році на території «Шато де Фльор» було проведено Обласну виставку, про що свідчить план цієї виставки (див. рис. 1) [9]. На важливому значенні проведення виставок, як чинника розвитку паркобудівництва зауважують І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна: «Поруч із приватними платними садами колишніх маєтків з'являються загальнодоступні сади і парки. Виникає новий соціальний простір – місце для прогулянок: бульвари, сквери, набережні, міські сади. Сад стає одним із місць відпочинку та спілкування громадян і разом з ярмарками та виставками створює святкове міське середовище» [25, с. 343].

Загалом, упродовж четвертого періоду функціональне призначення парків визначається планувальною структурою міста, як правило, окремого району або мікрорайону. Залежність функції паркового об'єкту від містобудівельної ситуації є характерною для більшості історичних парків, які локалізовані, головним чином, в межах сучасної центральної частини міста Києва, є складовою історично сформованого ядра, відіграють важливу роль у формуванні його силуету і, мають важливе культурно-історичне значення. Важливим

аспектом формування та розвитку парків центральної частини Києва стала загальноєвропейська тенденція створення громадських парків, яка як масове явище розпочалася у XVIII ст., а в межах столиці України набула розквіту в другій половині XIX – на початку XX ст.

Революційні події 1917 року спричинили суттєві політичні та соціокультурні зміни, що обумовили зміни у підходах до формування міського середовища загалом та паркового зокрема. Упродовж першої половини XX ст. існуючі парки перейменовують – Маріїнський парк у різний час був «Жертв Революції», «Пролетарським», «Радянським»; Царський сад (нині Міський сад) та Парк купецького зібрання (нині парк «Хрещатий») – Сад Першого Травня; Миколаївський парк – парк ім. Т. Г. Шевченка, Пушкінський парк – парк культури та відпочинку Жовтневого району [17]. Поряд із перейменуванням, змін зазнають й компоненти паркового середовища. Парки стають місцем радянської пропаганди, де проводяться зібрання та агітаційна діяльність.

Розвиток міста упродовж 1930-х рр. сприяє будівництву парків культури та відпочинку, спрямованого на створення багатофункціонального простору для забезпечення різних видів відпочинку. Одним із прикладів реконструкції існуючих парків та перетворення його на багатофункціональний простір є Пушкінський парк, який у 1934 році ухвалою постанови Міської ради перейменовано на парк культури та відпочинку Жовтневого району. Площу парку збільшено до 50 га та проведено масштабні реконструктивні заходи, які включали формування секторів (функціональних зон), характерних більшості радянських парків: сектор глядача і тихого відпочинку, дитячий та спортивний сектори. Парк набуває типових рис парку культури і відпочинку до воєнного періоду.

Наведені дані дають підстави для виділення п'ятого періоду формування парків Києва у хронологічних межах 1917-1941 рр., який характеризується проведенням низки реконструктивних заходів, спрямованих на формування багатофункціонального простору та становлення нового для того часу виду парку як парку культури та відпочинку. До основних рис парків Києва упродовж даного періоду відносяться їх пристосування до нових політичних та соціокультурних реалій, обумовлених революційними подіями. Парки, як й інші компоненти міста зазнають функціональний та композиційних змін, однак їх соціокультурне значення в житті містян не зменшується, набуваючи нових рис, обумовлених радянською пропагандою.

Внаслідок подій Другої Світової війни було знищено значну частину парків Києва, відбудова яких почалася після її закінчення [3], а з початком «відлиги», після смерті Сталіна, відбувається заміна культу його особи культом «Великої Вітчизняної війни», що проявилася у розташуванні меморіалів, присвячених героям війни в межах існуючих парків (могила військового діяча генерала армії Героя Радянського Союзу М. Ф. Ватутіна в Маріїнському парку), а також створенні нових меморіальних об'єктів (парк «Слава», «Перемога», «Партизанської слави» «Тарашанець», «Моряків» та ін.).

Упродовж 1943-1991 рр. парки культури та відпочинку, здебільшого носять назви, пов'язані з радянською пропагандою – Ленінського комсомолу (нині парк Нивки (східна частина); ім. М. Фрунзе; ім. XXII з'їзду КПРС (нині західна частина парку Нивки) та ін. [6]. Лише окремі, із створених в цей період парків, не пов'язані із меморіалізацією воєнних подій (парк «Кіото», Голосіївський парк ім. М. Т. Рильського).

Поряд із створенням нових парків, присвячених подіям Другої Світової війни відбуваються інтенсивні роботи по реконструкції парків, створених у довоєнний період. Зокрема, у 40-60-х роках XX ст. розпочинаються роботи із реконструкції Аносівського парку, який було перейменовано на Кіровський, а напередодні 40-річчя Жовтневої революції вирішено змінити назву парку на «Парк Вічної Слави воїнам Великої Вітчизняної війни» та здійснити реконструктивні заходи [12].

Композиційним центром паркового комплексу став монумент Вічної Слави у вигляді обеліску (див. рис. 1) на могилі Невідомого солдата, перенесеної з Лютізького плацдарму. Основна композиційна вісь утворена алеєю від центрального входу до монумента вздовж якої облаштовано 34 поховання різних званням військових. Нині цей комплекс поховань є пам'яткою історії [7]. Навколо обеліску було влаштовано оглядовий майданчик із кам'яними сходами, що серпантином ведуть до нижньої частини парку. У 1966 році площа парку становила 9,5 га [12], а у 1972 Рішенням виконкому міськради від 20.03.72 р. № 363 парк «Вічної Слави» (нині «Слава») оголошено парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення площею 7,3 га [19]. Упродовж наступних десятиліть в межах території парку проводилися реконструктивні з входи, які доповнювали загальну композицію території [16].

Упродовж 1970-1980-х рр. створюється Ландшафтний парк ім. Є. В. Вучетича (нині Печерський ландшафтний парк), формування якого обумовлено будівництвом музею «Великої Вітчизняної війни» (нині Національний музей історії України у Другій Світовій війні). Музей увінчує монумент «Батьківщина-Мати», що став центральною домінантою композиції.

У центральній частині парку було організовано зону проведення культурно-масових заходів – «Співоче поле», де починаючи з 1985 року відбувається щорічна виставка квітів.

У післявоєнний час (шостий період) створюється велика кількість парків, переважна більшість яких є меморіальними об'єктами воєнної тематики або пов'язані з радянськими партійними діячами. Характерною ознакою парків воєнної тематики, створених упродовж другої половини ХХ ст. є разюча суперечливість між розважальною та меморіальною функціями, що нівелюють функціонально-ідейне значення один одного. Поєднання розважальних та меморіальних об'єктів трагічної тематики не було випадковим, а обумовлювалося радянським культом «Великої вітчизняної війни» та проведенням пропаганди в межах паркового середовища. Відтак, І. Є. Склокіна, обґрунтовує це тим, що величезні меморіальні комплекси все більше сприймали як місця відпочинку та розваг, парки культури та відпочинку були місцем, де безпосередньо поєднувалися відпочинок із «культурно-просвітньою роботою». У парках читалися лекції присвячені історії війни, пам'ять про війну втілювалася у оформленні тематичних алей, присвячених Героям Радянського Союзу, героям війни, Радянській Армії тощо. У післясталінський час культ «великої перемоги» часто було вплетено у дозвілля та розваги, що обумовлювалося прагненням передавати пам'ять про війну молодшим поколінням. З огляду на дитячий вік учасників, певні заходи із вшанування війни неминуче мали набувати спрощеного та, значною мірою, розважального характеру [26]. З цього приводу, варто звернути увагу на разючий контраст із відзначенням дат, пов'язаних із війною, у Західній Європі та Радянському Союзі. Якщо європейські традиції меморіалізації 8 травня значно більше містили скорботи та передбачали участь у релігійних службах в пам'ять про загиблих рідних, то в СРСР 9 травня – це свято, що містило елементи розваг.

Найяскравішим прикладом суперечливого поєднання меморіальних об'єктів воєнної тематики із розважальними спостерігаються

в парку «Перемога», закладеному у 1965 році. Основним елементом композиції парку є «Курган Безсмертя», який завершує перспективу головної алеї парку. Урочисте відкриття меморіалу відбулося 21 червня 1967 року. На початку 1980-х років у парку було встановлено колесо огляду, а на центральному вході у парк розміщено танцювальний майданчик [16]. В подальші роки насичення паркового простору як розважальними, так і меморіальними об'єктами продовжувалося, посилюючи ідеологічну та композиційну дисгармонію.

Отже, упродовж шостого періоду (1943-1991 рр.), поряд із трансформаційними процесами в межах існуючих парків, відбувається закладання меморіальних об'єктів, а також парків культури і відпочинку, присвячених воєнним подіям, які мають спільні риси формотворення, що пов'язано метою їх створення. При виборі місця розташування парку в композиційній структурі міста визначальним є ідеологічний контекст, пов'язаний з культом «Великої Вітчизняної війни». Відповідно до цього підходу меморіальний парк, як правило, розміщується відповідно до монументальної пропаганди за принципом найефектнішої подачі та вирішення ідейних завдань. Основне інформаційне повідомлення – велич Радянської армії, культ «Великої Перемоги» – середовище меморіального парку виступає об'єктом комунікації та пропаганди, що вплинуло на особливості застосування засобів гармонізації архітектурно-планувальної композиції їх територій, формування образної системи та підвищило роль парків як комунікативних об'єктів.

Після набуття Україною незалежності відбуваються як соціокультурні, такі містобудівні процеси, які суттєво вплинули на паркові об'єкти Києва. У зв'язку із розбудовою столиці відбувається зменшення площі паркових територій, деградація окремих об'єктів (особливо упродовж останнього десятиріччя ХХ ст.), функціоналізація їх простору, насичення монументами та архітектурними елементами розважально-обслуговуючого характеру без врахування композиційних та естетичних аспектів. Такі обставини спричинили порушення композиційної цілісності їх території.

На початку ХХІ ст. починаються реконструктивні заходи в межах окремих парків, головним чином меморіальних – «Слава», «Перемога», «Бабин Яр».

Масштабні реконструктивні заходи було розпочато на території парку «Слава»,

на території якого до 75-х роковин Голодомору (22 листопада 2008 року) було відкрито першу чергу Меморіалу, а саме, три основні його частини: «Свічу пам'яті» (рис. 4), «Залу пам'яті» та Алею «чорних дошок», на яких розміщено назви населених пунктів, що постраждали у роки Голодомору [15]. В «Залі пам'яті» 24 серпня 2009 року відкрито для відвідування музей «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні», а 18 лютого 2010 року музей отримав статус Національного. Відповідно до наказу Міністерства культури України від 8 серпня 2019 р. назва музею – Національний музей Голодомору-геноциду [15].

Рис. 4. Національний музей Голодомору-геноциду

В результаті проведених реконструкцій на території парку «Слава» утворилися дві тематичні зони, створені в різні історичні періоди та присвячені різним історичним подіям.

Фрагментарним характером реконструктивних заходів відзначаються території парків історичної частини Києва – ім. Т. Г. Шевченка, «Хрещатого», Маріїнського, Миського саду які, головним чином, спрямовані на ремонт покриття дорожньо-стежкової мережі, садово-паркового обладнання.

Повна реконструкція проводилася в парку «Володимирська гірка», що завершилася у 2019 році, в результаті, якої, окрім іншого територію парку було з'єднано пішохідним мостом з «Хрещатим» парком.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Барановський Є. Д. Сади і парки Києва. *Архітектура Радянської України*. 1939. № 10. С. 25–30.
- [2] Блінова М. Ю. Соціокультурна ідентичність як нова концепція розвитку архітектурної середовища сучасного міста. *Науковий вісник будівництва*. Харків, 2014. № 77. С. 16–22.
- [3] Бреус Н. Ю. Ретроспективний аналіз розвитку паркобудівництва у м. Києві та проблеми міських парків на сучасному етапі їх розвитку. *Науковий*

Нині паркобудування Києва поєднує меморіалізацію простору, характерну післявоєнному періоду та його функціоналізацію, обумовлену необхідністю задоволення рекреаційних потреб, а також інтенсивними змінами міського середовища.

ВИСНОВКИ

В результаті ретроспективного аналізу формування та розвитку парків м. Києва встановлено, що найінтенсивніший розвиток паркобудування Києва відбувався з другої пол. XIX ст. по 1917 рік, а потім упродовж другої пол. XX ст. Підходи до формування архітектурної композиції парків упродовж зазначених періодів суттєво відрізнялися, що значною мірою пов'язано з соціокультурними аспектами, які обумовили їх формування. Поряд із тим, ідея присвяти парків видатним особам, або подіям простежується упродовж всієї історії паркобудування Києва.

Поштовхом до створення громадських парків Києва у другій пол. XIX ст. стали соціокультурні зміни – зменшення станових відмінностей, демократизація суспільства. У свою чергу, трансформаційні процеси в межах території парків після 1917 року, обумовлюються революційними подіями. В цей період підвищується роль міських парків як об'єктів комунікації – в межах їх територій проводять зібрання, назви змінюють відповідно радянської пропаганди, в композицію включаються меморіальні компоненти пов'язані з революційними подіями. У післявоєнний період вплив парків на формування архітектурного образу міста, а також їх комунікативна функція збільшується, а засоби донесення інформаційних повідомлень удосконалюються.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в межах паркового середовища спричиняють «накладання» різних інформаційних повідомлень, закладених упродовж різних етапів розвитку об'єкта і нині обумовлюють необхідність аналізу інформаційної структури парків як палімпсесту.

REFERENCES

- [1] Baranovs'kyi, Ye. D. (1939). Sady i parky Kyieva [Tekst] [Arkhitektura Radyans'koyi Ukrainy], 10, 25–30. [in Ukrainian]
- [2] Blinova, M. Yu. (2014). Sotsyokulturnaia ydentychnost kak novaia kontseptsyia razvytiia arkhitekturnoi sredy sovremennoho horoda. *Naukovyi visnyk budivnytstva*. Kharkiv, 77, 16–22. [in Ukrainian]
- [3] Breus, N. Yu. (2013). Retrospektyvnyi analiz rozvytku parkobudivnytstva u m. Kyievi ta problemy

вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Лісівництво та декоративне садівництво. 2013. Вип. 187 (1). С. 22-30.

[4] Вергунов А. П., Горохов В. А. Вертоград: Садово-паркове искусство Росии (от истоков до начала XX века). Москва : Культура, 1996. 431 с.

[5] Высочайше утвержденный план г. Киева с показанием предполагаемого устройства парка вместо существующей дворцовой площади, Дело об устройстве Мариинского парка в Киеве. 1873 г. ЦДІА України (Центр. держ. істор. архів України) Ф. 442. Оп. 105. Од. зб. 57.

[6] Заваров О. І. Озеленення Києва. Київ : Будівельник, 1968. 137 с.

[7] Історико-містобудівні дослідження Києва: наукова монографія / за ред. Вечерського В. В., відп. за вип. Середюк О. М. Київ : Фенікс, 2011. 454 с.

[8] Історичні відомості парків Києва : веб-сайт. URL : <http://shev.gov.ua> (дата звернення: 20.07.2020).

[9] Києвоград: карти. URL: <http://semiletov.org/kiyevograd/karty.html> (дата звернення: 20.07.2020).

[10] Клименко Ю. О., Кузнецов С. І., Черняк В. М. Старовинні парки України загальнодержавного значення : довідник. Ч. 1: Полісся та Лісостеп. Тернопіль : «Мандрівнець», 1996. С. 34.

[11] Клименко Ю. О. Еколого-біологічні основи відновлення старовинних парків Полісся та Лісостепу України. дис.д. с.-г. н.: 06.02.01. Львів, 2012. 413 с.

[12] Лаптев А. А., Барановский Е. Д. Зеленые богатства Киева и его окрестностей : монография. Київ : «Урожай», 1966. 116 с.

[13] Липа О.Л. Аптекарьські, ботанічні й акліматизаційні сади як інтродукційні осередки. Труды Ботаничного саду АН УРСР. Том 1. Київ, 1949. С. 49-65.

[14] Лучкова В. И. Формирование и охрана историко-культурных ландшафтов региона (на примере северо-восточной части ЦЭР СССР) : автореф. дис... канд. арх. : 18.00.01 / В. И. Лучкова. Москва, 1985. 22 с.

[15] Музей Голодомору: веб-сайт. URL : <https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-natsionalnoho-muzeiu-memorial-zhertv-holodomoru/> (дата звернення: 25.11.2022).

[16] Олексійченко Н. О., Гатальська Н. В., Подольхова М. О., Мавко М. С. Меморіальні парки Києва : монографія. Біла Церква : Олександр Пшонківський. 2017. 336 с.

[17] От Киевского Исполкома. Приказ коллегии городского хозяйства. Известия. № 29, 23 марта 1919. С. 4.

[18] Парки Києва – пам'ятки садово-паркового мистецтва. «Аскольдова могила» – парк-пам'ятка місцевого значення. Київ. 2004. 20 с.

[19] Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду України загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у межах м. Києва станом на 01.01.2014 р. URL : <http://old.data.gov.ua/passport/9e011264-c16d-42ab-95f1-b06f7311103e> (дата звернення: 20.07.2020)

[20] Пилипчук В. П. Дендрофлора покритонасінних у парках Києва та перспективи оптимізації їх насаджень : дис. ... канд. біол. наук :

miskykh parkiv na suchasnomu etapi yikh rozvytku [Retrospective analysis of the development of park construction in Kyiv and the problems of urban parks at the present stage of their development]. Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine. Series: Arboriculture and ornamental horticulture, 187 (1), 22-30. [in Ukrainian]

[4] Verhunov, A. P., Horokhov, V. A. (1996). Vertograd: Sadovo-parkovoe yskusstvo Rosyy (ot ystokov do nachala KhKh veka). M. : Kultura. 431. [in Russian]

[5] Visochaishe utverzhdennyi plan h. Kyeva s pokazanyem predpolohaemoho ustroistva parka vmesto sushchestvuiushchei dvortsovoi ploshchady, Delo ob ustroistve Maryynskoho parka v Kyeve. 1873 h. TsDIA Ukrainy (Tsentr. derzh. istor. arkhiv Ukrainy) F. 442. Op. 105. Od. zb. 57. [in Russian]

[6] Zavarov, O. I. (1968). Ozelenennia Kyieva. Kyiv : Budivelnik. 137. [in Ukrainian]

[7] Istoryko-mistobudivni doslidzhennya Kyieva (2011) / za red. Vechers'koho V. V.; vidp. za vyp. Serdyuk O. M. K. 454. [in Ukrainian]

[8] Istorychni vidomosti parkiv Kyieva : website: URL : <http://shev.gov.ua> (date of application: 20.07.2020). [in Ukrainian]

[9] Kyevohrad: karty. URL: <http://semiletov.org/kiyevograd/karty.html> (date of application: 20.07.2020).

[11] Klymenko, Yu. O. (2012). Ekolooho-biologichni osnovy vidnovlennya starovynnykh parkiv Polissya ta Lisostepu Ukrayiny [Ecological and biological bases of restoration of old parks of the Polissya and the Lisostep of Ukraine]. Doctor's thesis, Kyiv, 413. [in Ukrainian]

[12] Laptev, A. A., Baranovskyi, E. D. (1966) Zelenie bohatstva Kyeve y eho okresnostei : monohrafiya. Kyiv : «Urozhai», 116. [in Russian]

[13] Lyba, O.L. (1949). Aptekarski, botanichni y aklimatyzatsiini sady yak introduktsiini oseredky. [Trudy Botanichnoho sadu AN URSR]. Tom 1. Kyiv,. 49-65. [in Ukrainian]

[14] Luchkova, V. Y. (1985). Formyrovanye y okhrana ystoryko-kulturnykh landshaftov rehyona (na prymere severo-vostochnoi chasty TsER SSSR) : avtoref. dys... kand. arkh. : 18.00.01 / V. Y. Luchkova. Moskva, 22. [in Russian]

[15] Muzei Holodomoriv : website: URL : <https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-natsionalnoho-muzeiu-memorial-zhertv-holodomoru/> (date of application: 25.11.2022) [in Ukrainian]

[16] Oleksiichenko, N. O., Gatalska, N. V., Podolkhova, M. O., Mavko, M.S. (2017).Memorialni parky Kyieva : monohrafiia. Bila Tserkva : Olexandr Pshonkivskyi. 336. [in Ukrainian]

[17] Ot Kyeveskoho Yspolkoma. Prykaz kollehyi horodskoho khoziaistva. Yzvestyia. № 29, 23 marta 1919. 4. [in Russian]

[18] Parky Kyieva – pamiatky sadovo-parkovoho mystetstva. «Askoldova mohyla» – park-pamiatka mistsevoho znachennia. Kyiv. 2004. 20. [in Ukrainian]

[19] Perelik terytorii ta ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrainy zahalnodержavnogo ta mistsevoho znachennia, roztašovanykh u mezhakh m. Kyieva stanom na 01.01.2014 r. URL : <http://old.data.gov.ua/passport/9e011264-c16d-42ab-95f1-b06f7311103e> (date of application: 20.07.2020) [in Ukrainian]

06.03.01 / Пилипчук Валентина Федорівна. К., 1996. 225 с.

[21] Плань Києва. Составлений въ 1695 г. Киевъ: Т.Г. Корчакъ-Новицкаго. 1893. 7 с.

[22] Природно-заповідний фонд м. Києва : довідник / за ред. М. М. Мовчан та ін. Київ : [б. в.], 2001. 64 с.

[23] Проект реконструкції і благоустрою парку «Володимирська гірка». Київ : 2004.

[24] Проект реконструкції парку ім. Т. Г. Шевченка. ВАТ «КІЇВПРОЕКТ». 2001. 75 с.

[25] Родічкін І. Д., Родічкіна О. І. Старовинні маєтки України : книга-альбом. Київ : Мистецтво, 2009. 384 с.

[26] Склокіна, І. Є. Пам'ять про Другу світову війну та нацистську окупацію України в повсякденних практиках радянського суспільства (1953-1985). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. Харків, 2011. 44, (982). С. 199 -220.

[27] Oleksichenko N., Gatalska N. Methodological approaches to assess the aesthetics of park environment. FORESTRY IDEAS. 2018. Vol. 24, No 2 (56): P. 141-162.

[20] Pylypchuk, V. P. (1996). Dendroflora pokrytonasinnykh u parkakh Kyieva ta perspektyvy optymizatsii yikh nasadzhen : dys. ... kand. biol. nauk : 06.03.01 / Pylypchuk Valentyna Fedorivna. K. 225. [in Ukrainian]

[21] Plan Kiev. Sostavljeni v 1695 h. (1893). Kiev: T.H. Korchak-Novytskaho. 7.

[22] Pryrodno-zapovidnyi fond m. Kyieva : dovidnyk (2001). / za red. M. M. Movchan ta in. Kyiv : [b. v.]. 64. [in Ukrainian]

[23] Proekt rekonstruktsii i blahoustroiu parku «Volodymyrska hirka». Kyiv : 2004.

[24] Proekt rekonstruktsii parku im. T. H. Shevchenka. VAT «KYIVPROEKT». 2001. 75.

[25] Rodichkin, I. D., Rodichkina, O. I. (2009). Starovynni maietky Ukrainy [The Old Estates of Ukraine]. Ancient estates of Ukraine, 384.

[26] Sklokina, I. Ye. (2011). Pam'yat' pro Druhu svitovu viynu ta natsysts'ku okupatsiyu Ukrayiny v povsyakdennykh praktykakh radyans'koho suspil'stva (1953-1985) [Memory of the Second World War and the Nazi occupation of Ukraine in the everyday practices of Soviet society (1953-1985)]. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser. Istoriya, 982, 44, 199-220.

[27] Oleksichenko, N., Gatalska, N. (2018). Methodological approaches to assess the aesthetics of park environment. [Forestry Ideas]. 24, 2 (56), 141-162.

ABSTRACT

Gatalska N. Historical and socio-cultural aspects of the formation of parks in Kyiv.

Purpose. To justify the periodization of park construction in the city of Kyiv, to outline the characteristic features of the formation of park space, as well as the role of socio-cultural processes in its formation and transformation.

Methodology. The basis for conducting research is the environmental approach. The process of formation and transformation of the architectural and planning composition of historical and memorial parks of the city of Kyiv is considered as a material expression of socio-cultural processes. The materials were the results of research into the historical and memorial parks of Kyiv, including the use of field and analytical methods, namely: historical data on the formation and development of park territories were obtained based on the study of scientific sources of literature, archival materials (iconographic, written and cartographic), as well as own route surveys of territories.

Results. The article systematizes the available scientific information on the periodization of the formation of parks in Kyiv, provides its critical analysis, summarizes a set of studies of historical aspects of the formation and development of park construction, including in terms of socio-cultural factors, which made it possible to deepen knowledge about the peculiarities of the formation of a park environment, as well as to determine their regularities during different periods of development. Emphasized attention is paid to the historical aspects of the formation and transformation of the architectural and planning composition of historical and memorial parks in the structure of the city of Kyiv as a material expression of socio-cultural processes and normative and value views that dominated society.

Scientific novelty. The features of the formation of parks in the city of Kyiv during various stages of the city's development are outlined, which made it possible to reveal the regularities of the influence of socio-cultural factors on the compositional

techniques of the formation of the park environment, as well as its transformation. According to the results of a complex of studies, the specification of the periodization of park construction in the city of Kyiv is substantiated.

Practical significance. *The regularities of the formation of the park environment are characterized as a material expression of socio-cultural processes, which can be used in the assessment of the current state, aesthetic and cultural-historical potential of park objects, as well as the development of architectural and restoration tasks for the reconstruction and adaptation of parks-memorial parks art*

Keywords: *periodization of park construction in Kyiv, socio-cultural factors of park formation, historical parks, memorial parks.*

AUTHOR'S NOTE:

Gatalska Nadiia, *Doctor of Architecture, Docent, Department of Landscape Architecture and Park Art, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine, e-mail: gatalska.nadiia@gmail.com, orcid: 0000-0001-9538-2379*

Стаття подана до редакції 01.12.2022 р.
Стаття прийнята до друку 07.12.2022 р.